

Услови развоја медицине и духовне културе у доба великог жупана Стефана Немање

Слободанка Илић-Тасић¹, Драган Раванић², Михаило Пантовић³, Владмила Бојанић⁴, Будимир Павловић⁵

¹Клиника за деље интерне болести, Клинички центар, Ниш, Србија;

²Психијатријска клиника, Клинички центар „Крагујевац“, Крагујевац, Србија;

³Медицински факултет, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, Србија;

⁴Институт за патофизиологију, Медицински факултет, Универзитет у Нишу, Ниш, Србија;

⁵Српско лекарско друштво, Музеј, Београд, Србија

КРАТАК САДРЖАЈ

Српска средњовековна медицина и фармација биле су предмет бројних истраживања. Завидан ниво здравствене културе и социјалне бриге о болесним и изнемоглим људима српске средњовековне државе био је далеко испред свога времена. О условима који су то омогућили није се много писало. Циљ овог рада је да се укаже на услове који су омогућили оснивање првих српских болница и развој научне медицине и духовне културе у средњовековним српским земљама. Повољни услови за развој средњовековне медицине у вези су са доласком династије Немањића на престо српске средњовековне државе, односно Стефана Немање, а касније и са животом и делом његовог сина, принца Растка Немањића – Светог Саве. Обимно поље делатности великог жупана Стефана Немање подразумевало је: стварање стабилне независне државе („ујединитељ српских земаља“) уз значајну и мудру политичку активност (вазал византијског цара Манојла I Комнина; учешће у великим савезима против Византије), градњу задужбина, одбрану православља, оснивање прве српске болнице изван граница српске државе – у манастиру Хиландару, социјалну бригу о људима и неговање писане делатности.

Кључне речи: Стефан Немања; српске земље; средњовековна медицина; култура

УВОД

Српска средњовековна медицина и фармација биле су предмет бројних истраживања [1-13]. Завидан ниво здравствене културе и социјалне бриге о болесним и изнемоглим људима српске средњовековне државе био је далеко испред свога времена. О условима који су то омогућили није се много писало [7, 13, 14].

Циљ овог рада је да укаже на услове који су омогућили оснивање првих српских болница и развој научне медицине и духовне културе у средњовековним српским земљама. Истраживање је вршено на основу објављених историјских извора и релевантне литературе.

ОБНАВЉАЊЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Стефан Немања је рођен око 1113. године у Рибници код Подгорице, а преминуо је 13. фебруара 1199. године у Хиландару, на Светој гори, која је тада припадала Византији. О условима под којима је започео развој српске средњовековне државе сведоче „Житија светог Симеона“ Саве Немањића [15]: „И пошто обнови очеву дедовину и боље је утврди... и, пошто подиже пропалу своју дедовину, придоби од приморске земљу Зету с градовима... Све то мудрошћу и трудом својим задоби, што је било пропало наси-

љем од његове дедовине, и што му је припадало од српске земље.“ Под „дедовином“ се није подразумевала српска држава какву је Немања наследио, већ Србија која је свакако по свом обиму била већа у доба његових предака. Сава Немањић у биографији свога оца у Немањина освајања убраја и многе крајеве који се не помињу у оснивачкој повељи манастира Хиландара. Немања је успео да обједини две главне српске области – Зету и Рашку. Од старих српских области изван Немањине државе остала је цела Босна (која се постепено потпуно осамосталила у 12. веку) [16]. Из Теодосијевог дела „Житија светог Саве“ [17] стиче се увид о величини Немањине државе: „Бејаше син жупана великога Немање, господара српског, који самодржавно владаше свима српским земљама, које се зову: Диоклетија, Далматија, Травунија, приближујући се на истоку Илирији, а на западу припадајући римској области.“

Након смрти византијског цара Манојла I Комнина пружила се прилика суседица, пре свих Угарској и Србији, да искористе слабљење Византије, како би проширили своје територије и остварили пуну независност [18, 19]. Немања је проширио границе Србије, а власт великог жупана поставио на новим темељима у материјалном и духовном смислу. Успео је да оствари сан великих жупана „да се потпуно ослободе византијске власти“ [20]. Немања је владао Србијом око три деценије.

Correspondence to:

Slobodanka ILIĆ-TASIĆ
Klinika za dečje interne bolesti
Klinički centar Niš
Bul. dr Zorana Đinđića 48
18000 Niš
Srbija
s.tasic@yahoo.com

Немањина политичка активност је готово кроз цео његов живот била условљена упорном борбом између Византије и Угарске око превласти у северним деловима Балканског полуострва. Захваљујући тој борби, нарочито после смрти моћног византијског цара, успело је Немањиним државничком таленту да Србију развије као важног политичког чиниоца на Балкану и да јој да државни програм међу „српским и сродним словенским племенима” за читав низ векова [21]. „А Стефан Немања постаде велики жупан и самодржац свију српских и поморских земаља и Диоклетије, и Далмације, и Травуније, и Захумља, и остави си на свога Стефана на престолу краљевства” [22]. Захваљујући војној моћи, српска држава је заузимала простране територије на Балкану, била цењена и уважавана, како од својих суседа, тако и од удаљених развијених држава тог времена, не само због војне и политичке снаге, већ и због високог степена културе и просвећености [13].

ЗАДУЖБИНЕ СТЕФАНА НЕМАЊЕ

У време владавине Стефана Немање Србија је напредовала не само у политичком, већ и у културном и верском погледу. Широм своје државе он је почео да обнавља или да подиже нове цркве и манастире [23, 24]. Стефан Немања је био ктитор манастира Студеница, Кончул, Бистрица, Ђурђеви ступови код Раса, Цркве Светог Николе и Светог великомученика Пантелејмона у Нишу, Свете Богородице у Топилу. Слао је дарове хришћанским светињама и ван своје државе: Цркви гроба Господњег у Јерусалиму, Цркви Светих апостола у Риму, Светог Николе у Барију, манастиру Свете Богородице Евергетиде у Цариграду. Заједно са сином Савом оживео је запустели манастир Хиландар на Светој гори 1198. године.

Након ослобођења Ниша за Немању настаје период успешне државничке консолидације на свим пољима. Ниш је постао важно политичко, стратешко и трговачко средиште. Претпоставља се да је из ових разлога Немања почео да обнавља или подиже храм манастира Светог Пантелејмона. Немањина тежња да од града Ниша направи своју престоницу није се остварила због историјских околности које су то онемогућиле [23]. Међутим, у народу се очувало предање да се Немањина војска, у којој је након напорних бојева с непријатељем било много исцрпљених и оболелих ратника од неке „опаке болести”, улогорила поред извора у Нишу. Немања је ту подигао „теренску” болницу. Војници су се умивали и пили изворску воду. „Чудотворним дејством невидљиве силе и моћи Божје у изворској води, војници су се лечили и освежавали. Вода је била видљива, али је сила и моћ лековитости њене била невидљива и скривена. Из благодарности Богу за ово масовно оздрављење својих војника, Немања је подигао храм Св. великомученику и исцелитељу Пантелејмону, поред извора воде” [25].

ОБРАЗОВАЊЕ

Немања је схватио значај образовања и одлучио да га пружи своме народу. Обратио се својој жени Ани: „Упркос њему (брату Тихомиру) одлучио сам да подигнем два манастира,... јер бих хтео да ти тако добра, учена и племенита жена и мајка окупиш педесетак младих девојака како би се обучавале писмености и васпитању. То ћу исто урадити у мушком манастиру. ...земља ако није духовно уздигнута, не може бити ни војнички снажна...” [26]. У исто време обновио је десетак запуштених црквица и мањих манастира. У селској цркви је довео попове, сместио их и осигурао им угодан боравак, а по манастирима засновао калуђерска братства, којима је дао поседе и издржавање. Манастир Светог Николе у Топлици постао је училиште за младиће, а Богородичин манастир у Топлици училиште за младе, сиромашне племићке девојке [23, 26].

Током заточеништва Стефана Немање у Цариграду „...Манојло се према Немањи понео великодушно: звање великог жупана му није одузето; дао му је готово третман госта који је могао до миле воље да разгледа величанствени град и царске палате” [20]. Немања је имао прилику да упозна лепоту и духовни значај Цариграда, као и целовитост византијске културе и однос државе и цркве. О образовању у Србији старало се највише свештенство. Настава је зато почињала читањем светих књига [27]. „Висока образованост Немањиних синова указује на чињеницу да је у Србији постојао систем образовања за представнике највише класе, вероватно сличан византијским узорима” [20]. За време сусрета Стефана Немање и енергичног немачког цара Фридриха Барбаросе потписан је уговор о пријатељству. Тај акт Немања је потписао својом руком, а Фридрих Барбароса, будући да је био неписмен, „ударио је прст” [23, 25, 28]. И кнез Мирослав, Немањин старији брат, био је писмен, а обојица су имали и своје печате.

У јесен 1197. године Стефан Немања је као монах Симеон дошао на Атос. У споразуму са светогорском општином и сином Савом, а по дозволи цара Алексиса III Анђела, који је био пун пажње према Симеону и Сави, Немања је 1199. године у северном делу Свете горе подигао манастир Хиландар као српску обитељ. Хиландар је, по царској одлуци, постао „самосталан, својевластан и самоуправан” – права царска лавра. „Хиландар је постао најактивнији српски манастир средњег века, расадник црквене културе и писмености византијског типа и место за најсолидније образовање монаха” [21]. Касније је оснивање болнице у овом манастиру омогућило зачетак и даљи развој медицине у српским земљама.

СОЦИЈАЛНА БРИГА О ЉУДИМА

Немања је обезбеђивао средства за градњу манастира и њихово одржавање, али је водио бригу и о сиро-

машним и болесним људима. „Онима који су без наде беше нада, убогим заступник, сиротнима хранилац, наге у свој дом уводећи и одевајући, сироте нахрани, удовице оправда, слепима, и хромим, и немоћним, и глухим, и немим, у истину, мати би, и, просто рећи, све своје имање у зајам издаде...” [15]. То је уједно био вид социјалне бриге о људима, што је касније свети Сава и законом регулисао. Српски владари и свештенство су водили бригу о сиротињи [27].

Сазнања о збрињавању сиромашних пружају грађански закони из Крмчије Светог Саве, који садрже прописе о оснивању „часних домова”, испред којих се скоро редовно у тој улози помињу манастири и цркве. Важно је нагласити да се у овом делу законских одредаба посебно наглашава изградња, односно „оснивање часног дома, то јест цркве или странопријемнице (по оригиналном преводу ’гостионице’), или обитавалишта убогих, или кухиње сиромашних, или болнице” [29]. Законом је регулисано материјално обезбеђење изградње „часних домова”, њихов посед, као и завештање некретнина које су представљале извор стицања имовине за помоћ сиромашнима. Крмчија је обухватала и законске одредбе о заштити старих, немоћних и особа са телесним манама. Краљица Јелена, краљ Стефан Урош II Милутин и краљ Стефан Драгутин наставили су бригу о болеснима и сиромашнима [27], што су касније чинили и други српски владари [9, 10, 11, 12].

ОСНИВАЊЕ БОЛНИЦА

Најстарије српске болнице основао је Свети Сава у манастиру Хиландару (1191–1200. године) и у Студеници (1207–1216. или 1208–1209. године) [1, 5, 10, 11, 12, 14]. Ове болнице су биле изграђене по угледу на византијске болнице у Цариграду. Свети Сава је био упућен и у терапијске вредности појединих лекова које је користила медицина тога доба [5, 7, 14, 30].

Болница манастира Хиландара

Стефан Немања и Свети Сава су 1191. године основали прву српску болницу изван граница своје земље, у манастиру Хиландару на Светој гори. Број српских монаха у овом манастиру стално се увећавао, те се јавила потреба за њиховим лечењем. Болница је при оснивању смештена у једној соби и имала је осам болесничких постеља. У доба краља Милутина је проширена, а у доба цара Душана имала је шест болесничких соба са 12 постеља. Поред болнице сазиране су кухиња и капела [1]. Болница манастира Хиландара имала је и стационар (склониште) за болеснике од хроничних, неизлечивих болести: парализе, епилепсије („свештенога недуга ради страдалцем”), лепре и др. [5].

О уређењу хиландарске болнице говори 40. члан Уредбе којом је основана: „...рекох напред нешто о нашој болесној браћи. Све је остављено игумановој вољи, што се тиче њихове бриге. Заповедамо да се за бо-

лесне уреди ћелија која ће имати облик болнице и да се поставе постеље болесницима за лежање и одмор и да им се даје болничар да их двори у свему. За њих се треба бринути, не једноставно него по могућности за јело и пиће и друге потребе. А игуман свагда, не ретко, нека долази у болницу и нека сведушно надгледава брагију и нека сваком доноси све што је потребно” [31].

За време боравка у Цариграду монах Сава је добро упознао типик манастира Благодатељице Евергетрије, који је узео као узор за писање типика, али је вршио извесне допуне и измене, прилагођавајући га српским обичајима, о чему се стално договарао с оцем [26]. Тако је, преведећи типик Евергетрије, прескочио одредбу да болеснике има да лечи нарочити манастирски лекар, него је наредио да „игуман обилази и надгледа”, односно негује болеснике. „Он се морао задовољити да у манастирима даде макар склоништа и хране болесницима, који онда без икакве неге пропадаху” [32].

Први лекари у хиландарској болници били су врач и видари, себри, који су „научили нешто лечити и врачати, који су од оца или од деда научили вештину како се режу киле, како се вади камен из бешике, како се намештају ишчашени зглавци, или како се лече полумљене кости или устрели и ране од мача или копља”. Ове видаре су Грци називали „калојатроси”, што на грчком значи „добри лекари” [32]. У каснијем периоду, у нашим средњовековним болницама (Хиландар, Студеница) лечење су обављали лекари емпирици. Они су своје знање и вештину лечења преносили својим следбеницима. Тако су се лекари емпирици, монаси или лекари, поред лечења, бавили и обучавањем лекарској вештини оних који су помагали у лечењу и који је требало да их наследе [6, 13].

Лекарски посао у манастирима обављали су и робови. За време цара Јустинијана робови су почели да беже и траже спас у цркви. Црква је с њима поступала дипломатски. Од робова се захтевала послушност, али је уз сагласност господара роб могао да постане и свештеник. Робови који у цркви нису извршавали предвиђене дужности могли су да буду кажњени и враћени својем господару [14]. Према ценовнику из Прохирона и Крмчије, цена за роба је одређивана према годинама и занату. Тако је, рецимо, за лекара била одређена цена од 50 до 60 златника.

Болница манастира Студенице

По доношењу моштију Светог Симеона у његову задужбину, манастир Студеницу, Свети Сава оснива болницу. Она је основана 1208. или 1209. године, када је био написан и Студенички типик (1208–1216. године). То је била прва болница основана на територији српске средњовековне државе [1, 4, 10, 12, 13]. Болница је била уређена по угледу на хиландарску болницу. Студеничка болница је имала 12 лежајева. У случају повећања броја оболелих повећаван је и број болничара и кревета [4]. Студеница је процветала тек када је Немањин мезимац архимандрит Сава постао њен игуман [14].

ДУХОВНО САЗРЕВАЊЕ СТЕФАНА НЕМАЊЕ

Портрет Стефана Немање, српског великог жупана, политичара и војсковође, веома је комплексан. Византијски писци нису о њему похвално писали. Приписивали су му лоше особине, као што су превртљивост и кукавичлук. Поставља се питање да ли је реч била о кукавичлуку или мудрог поковавању пред надмоћном силом. Важно је да је Немањина политика имала успеха и да је у неколико наврата избегао непотребно проливање крви [33]. Историчар Ђоровић [21] је Немању описао као изразито амбициозног, чак безобзирног човека, због чега је изазивао нетрпељивост код своје браће и сродника. Уколико су ови наводи који описују његово понашање у младости тачни, Немања се касније духовно уздигао и сазрео као личност, о чему сведоче житија светих и старе српске биографије („Житије светог Симеона” Саве Немањића, „Житије светог Симеона” Стефана Првовенчаног, „Житије светог Симеона” Доментијана и „Житије светог Саве” Теодосија Хиландарца).

Податке које је износио Стефан Првовенчани разматрали су бројни историчари [16, 21, 23]. Немања се као монах Симеон овако обратио своме сину Сави: „Шта да ти дам зато што си ме од таштега света отргао, и тако се за моју душу стараш и трудиш? Благословен од Бога дан кога си се родио, не моје чедо него божје чедо” [17].

ИСЦЕЛИТЕЉСКО ДЕЛОВАЊЕ СВЕТИХ МОШТИЈУ

Након што су Латини освојили Цариград, на територији некадашње грчке земље настао је велики метеж. Монах Сава је добио позив од своје браће да посмртне остатке њиховог оца пренесе у српску земљу. Након отварања гроба Сава је нашао „часно тело његово цело и неповређено, иако је био ту у гробу осам го-

дина” [15]. Свети Сава је 1208. године пренео посмртне остатке свога оца у Рашку, да би над њима измирио своју старију браћу, која су се борила око власти. Мошти Светог Симеона су тада положене у његову задужбину Студеницу, где се и данас налазе. Над његовим светим моштима, молитвом и светим миром, многи болесни су тражили исцељење [12, 30].

Мироточиво уље је у српским средњовековним земљама имало (и има) улогу панацеје (лека за све болести): „...а помазивањем миром онога (оца Св. Симеона) духови одгањаху, болести се исцељиваху, ослабљени се подизаху, и много друго...” [17]. Посебно је било заступљено веровање у исцељујућу моћ моштију светих, мироточивог уља светих, додира са гробом светих (Св. Симеона, Св. Саве, Св. Стефана Дечанског), што је детаљно описано у њиховим житијима [5, 11, 12, 17, 23, 30].

Наш народ је исцељење од различитих болести тражио на гробовима својих светитеља, који су, према народном предању, живели као снажне моралне и политичке личности [5]. Поред Светог Симеона и Светог Саве, ту се убрајају и други свети српски владари [5, 27, 30]. Немања и Сава су у народу били веома омиљени, што је временом довело до формирања култа личности [14, 24, 34]. На неким фрескама су владари светитељи из породице Немањића уздигнути до самог престола Божјег, што није био случај у Византији [5].

ЗАКЉУЧАК

У нестабилном окружењу и ратним сукобима само mudar човек као Стефан Немања могао је да одоли искушењима и створи стабилну и независну државу. Он је био добар државник и духовник и омогућио је српској држави напредак у сваком погледу, а оснивањем првих болница при манастирима допринео је рађању научне медицине и социјалне бриге о људима.

ЛИТЕРАТУРА

- Katić R. Bolnice srednjeg veka: manastirske bolnice. In: Srpska medicina od IX do XIX veka. Beograd: SANU; 1967. p.299-311.
- Katić R. Medicina kod Srba u srednjem veku. Beograd: Naučno delo, SANU; 1958.
- Katić RV. Hilendarski medicinski kodeks br. 517. Fototipsko izdanje. Beograd: Narodna knjiga; 1980.
- Katić R. Bolnica svetoga Save u manastiru Studenici. In: Osam vekova manastira Studenice. Beograd; 1986. p.201-7.
- Katić R. Srpska srednjovekovna medicina. Gornji Milanovac: Dečje novine; 1990.
- Reljin I. Pregled istorije srednjovekovne medicine. Novi Sad: Litostudio; 2008.
- Tucakov J. Doprinis Svetoga Save unapređenju zdravstvene kulture u srednjovekovnoj Srbiji. In: Sava Nemanjić – Sveti Sava – istorija i tradicija. Beograd: SANU; 1976. p.269-77.
- Jović N, Martinović, Ž, Jančić J. Epilepsija u srpskim srednjovekovnim medicinskim i drugim spisima. Srp Arh Celok Lek. 1992; 120(11-12):367-70.
- Pavlović B. Istorija srpske medicine. Beograd: Sventovid; 2002.
- Pavlović B. Manastirske bolnice u srednjovekovnoj Srbiji. Crkvene studije. 2004; 1(1):381-8.
- Ilić-Tasić S. Lečenje epilepsije i psihoze u srpskim srednjovekovnim bolnicama. In: Pravoslavna teologija i kultura. Zbornik sa naučnog skupa, Niš, 25. i 26. decembar 2008. Niš: Centar za crkvene studije; 2009. p.283-99.
- Ilić-Tasić S, Pantović M, Jović N, Ravanić D, Obradović D, Sretenović S, et al. Lečenje epilepsije u srpskim srednjovekovnim manastirskim bolnicama. Srp Arh Celok Lek. 2009; 137(11-12):702-5.
- Stanojević L, Todorović K. 700 godina medicine u Srba. Beograd: SANU; 1971.
- Kolarić I. Sveti Sava srpski: harizma i mit. Niš: Prosveta; 2000.
- Sava Nemanjić. Žitije svetog Simeona. In: Milankov M. Stare srpske biografije. Beograd: Prosveta; 1975. p.21-35.
- Blagojević M, Vitezović M, Matić M. Vekovi Srba – Srbi, srpske države i zemlje. Gornji Milanovac: Dečje novine; 1997.
- Teodosije Hilandarac. Žitije svetog Save. In: Milankov M. Stare srpske biografije. Beograd: Prosveta; 1975. p.67-176.
- Ostrogorski G. Istorija Vizantije. Beograd: Prosveta; 1996.
- Fajfarić Ž. Sveta loza Stefana Nemanje. Sremska Mitrovica: Tabernakl; 2006.
- Popandić D. Letopis velikih župana. Istorijska hronika Srbije u veku Stefana Nemanje. Beograd: Narodna knjiga Alfa; 2004.

21. Ćorović V. Istorija Srba. Niš: Zograf; 2004. p.132.
22. Pajsije Janjevac. Žitije cara Uroša. In: Milankov M. Stare srpske biografije. Beograd: Prosveta; 1975. p.249-64.
23. Bojović D. Stefan Nemanja – sveti Simeon Mirotočivi. In: Crkva svetog Pantelejmona u Nišu. Niš: Crkva svetog velikomučenika Pantelejmona. Centar za crkvene studije; 2002. p.5-17.
24. Srejić D, Mirković M, Kovačević J, Ivić P, Ćirković S, Maksimović Lj, et al. Istorija srpskog naroda u šest knjiga. Prva knjiga: Od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371). Beograd: Srpska književna zadruga; 1981.
25. Gagulić P. Crkva sv. Panteleja u Nišu. In: Crkva svetog Pantelejmona u Nišu. Niš: Crkva svetog velikomučenika Pantelejmona. Centar za crkvene studije; 2002. p.30-4.
26. Baranin D. Stevan Nemanja. Beograd: Slovo ljubve; 1978. p.58-180.
27. Jiriček K. Duhovni i društveni život (u doba Nemanjića). In: Istorija Srba. Druga knjiga (Kulturna istorija). Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Narodna knjiga; 1952. p.252-318.
28. Burković T. Hilandar u doba Nemanjića. Beograd: Savić i komp.; 1925.
29. Petrović M. Krmčija svetoga Save o zaštiti obespravljenih i socijalno ugroženih. Beograd: Štamparija Srpske patrijaršije; 1990. p.15-8.
30. Ilić-Tasić S. Čudotvorna isceljenja koja je učinio Sveti Sava. Crkvene studije. 2008; 5:381-9.
31. Mušić D. Iz povjesti bolnica. Pro medico 2-IV. Kranj: ČP Gorenjski tisk; 1972.
32. Đorđević V. Car Dušan – Istorijski roman iz XIV veka u tri knjige. Priština: Grigorije Božović; 1997.
33. Popović VA. Četiri portreta Stefana Nemnaje u vizantijskoj književnosti XII veka. In: Međunarodni naučni skup Stefan Nemanja – sveti Simeon Mirotočivi, istorija i predanje, septembar 1996. Beograd: SANU; 2000. p.121-9.
34. Popović D. O nastanku kulta svetog Simeona. In: Međunarodni naučni skup Stefan Nemanja – sveti Simeon Mirotočivi, istorija i predanje, septembar 1996. Beograd: SANU; 2000. p.347-69.

Developmental Conditions of Medicine and Spiritual Culture at the Time of Grand Prince Stefan Nemanja

Slobodanka Ilić-Tasić¹, Dragan Ravanić^{2,3}, Mihailo Pantović³, Vladmila Bojanić⁴, Budimir Pavlović⁵

¹Paediatric Internal Diseases Clinic, Clinical Centre, Niš, Serbia;

²Psychiatry Clinic, Clinical Centre "Kragujevac", Kragujevac, Serbia;

³Medical Faculty, University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia;

⁴Institute for Pathophysiology, School of Medicine, University of Niš, Niš, Serbia;

⁵Serbian Medical Society, Museum, Belgrade, Serbia

SUMMARY

Medieval medicine and pharmacy were the subjects of numerous researches. The enviable level of health culture and social care of the diseased and debilitated people of the Serbian medieval state was far advanced for the time. However, there are scarce written records of the conditions. The purpose of this paper is to point out the conditions which enabled the foundation of the first Serbian hospitals, development of scientific medicine and spiritual culture in medieval Serbian lands. Favourable conditions for the development of medieval medicine are linked with the arrival of the Nemanjić dynasty to the throne of the Serbian medieval state, i.e. Stefan Nemanja, and later with the

life and work of his son Prince Rastko Nemanjić – Saint Sava. The wide field of activity of the Grand Prince Stefan Nemanja included the creation of stable and independent state ("the unifier of all Serbian lands") with a significant and shrewd political activity (vassal to Byzantine Emperor Manuel Comnenus, participation in great alliances against Byzantium), building of churches, defender of the Orthodox Christianity, foundation of the first Serbian hospital outside of borders of Serbian state in Hilandar monastery, social care about people and cultivating literary activity.

Keywords: Stefan Nemanja; Serbian lands; medieval medicine; culture